Файзуллина Э. Ф. (РИИ, Казань)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРАБИЗМОВ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ

Аннотация: Татарская юридическая терминология играет важную роль в общей лексической картине татарского языка. Наиболее употребительными в татарской правовой и юридической практике являются заимствования. Их классификация – важный шаг в подробном структурированном анализе татарской юридической заимствованной лексики, позволяющий подготовить площадку для создания собственно татарской юридической терминологии.

Ключевые слова: юридическая лексика, заимствования, классификация.

The use of Arabism in the legal lexicon

Abstract: Tatar legal terminology is playing an increasingly important role in the overall picture of the Tatar language lexis. The most used elements in the Tatar legal and judicial practice are loanwords. Their classification – an important step in the process of a structured analysis of the Tatar legal loanwords, which allows to prepare the start-up area for creating our own Tatar legal terminology.

Key words: legal lexicon, loanwords, classification.

Одним из языков, имевших огромное влияние на развитие татарского языка, безусловно, является арабский язык. Вследствие длительного периода развития тесных религиозных,

культурных, торгово-экономических отношений лексемы этого восточного языка в большом количестве проникли в самые разные семантико-функциональные группы татарского языка и прочно укоренились в них, порой грамматически и фонетически не отличаясь от слов собственно тюркского происхождения. Подавляющее большинство арабских заимствований вследствие долгого функционирования в языке было прочно усвоено и подчинено лексико-грамматическим нормам татарского языка, несмотря на изначально большую разницу в лексической структуре, грамматике, особенностях произношения между татарским и арабским языками.

Использование арабизмов в юридической лексике связано со специфической системой права в мире арабских стран, которая была усвоена после принятия ислама и на территории Волжской Булгарии. Как известно, судебная деятельность у народов, исповедующих ислам, осуществлялась (и отчасти осуществляется поныне в арабском мусульманском мире) на основе законов шариата (специфического свода канонов на основе религиозных норм и представлений), лексику которого можно отнести к исследуемой нами проблеме. Однако с течением времени и вследствие объективных фактов историко-политического развития шариат утратил свою главенствующую роль в судебной системе татар, вместе с ним перешли в разряд пассивных, а то и выпали из языка термины, обозначавшие различные религиозные юридические понятия. Несмотря на это в юридической лексике современного татарского языка арабские заимствования играют достаточно обширную роль. Напрмер:

варис‘наследник’ – араб. ‘наследник, наследующий’. («Судта аның варислары булу-булмау белән кызыксындылар»).

васыять,васыятьнамә ‘завещание’ – араб. васыять – 1. завещание, завет; 2. воля, распоряжение (умирающего). («Васыятьнамә булу эшне бөтенләй башка якка борды»). гариза ‘заявление’ – араб. гариза – ‘заявление, прошение, петиция’. («Гариза язу авыр эш түгел, беркайчан соң да түгел бит»).җәза ‘наказание’ – араб. җәзаэ (җәза) – 1. наказание, взыскание; 2. возмездие. («Халык дошманнары»н фаш итеп, социалистик ярыш ачып, разнарядка белән баш исәбен тутыру өчен кулга алып, җәзага тартуны аңлап та булмый, ул бернинди мантыйкка сыймый»).җинаять ‘преступление’ – араб. җинаять ‘преступление, правонару-

шение, преступный, уголовный’. («Җинаять-процессуаль законның чит ил гражданнарына һәм гражданлыгы»). зыян ‘вред, ущерб’ – араб. ‘повреждение, вред, потеря, убыток’. (зыянсыз, әхлакый зыян, матди зыян).канун ‘закон’ – араб. канун ‘закон, статут, право, канон; правило, кодекс’. («Татарстан Республикасы кануны нигезендә татар һәм рус телләре, дәүләт телләре буларак, татар һәм рус әдәбияты мәктәпкәчә, гомуми, башлангыч һәм урта һөнәри белем учреждениеләрендә бертигез күләмдә өйрәнелергә тиеш»).карар‘решение, постановление’ – 1. решение, постановление, резолюция; 2. решимость, непоколебимость; 3. местопребывание. («Бу карарны хөкүмәтнең мәгариф өлкәсендәге яңа идеологик доктринасы башлану дип әйтергә була»).

мирас‘наследство, наследие’ – араб. мирас‘наследие, наследство’. (мирас итеп алынган, мирас алучы, мирас калдыручы, мираска калган). мөлкәт ‘имущество’ – араб. мөлек ‘собственность, владение, имущество’. («Арест, мөлкәтне шикле затның, гаепләнүченең җинаять гамәлләре аркасында алынуын җитәрлек нигезләгән очракта, башка затлар мөлкәтенә дә салынырга мөмкин»).

нәкәс ниятләр ‘злой умысел, преднамеренность’ – араб. нәкәс‘негодный, грубый, ният ‘намерение, цель’. («Нәкәс ниятләр кешене шул юлга бастыра түгелме? «).

ришвәт‘взятка’– араб. ришвәт‘взятка’. (Соңгы айларда гына берничә ришвәт алу очрагы теркәлгән).тәэминат ‘обеспечение’ – араб. тәэмин– 1.обеспечение, 2. успокоение, охранение. («Ләкин бит теләмәсәң, аерылырга була, просто законда язылган тулы тәэминат белән»).хаким ‘судья’ – араб. 1. судья, арбитр, 2. господствующий, 3. правитель, губернатор, начальник, 4. хозяин. («Үзен хакимнәрнең хакиме итеп тойган бу бәндәгә дә көн җитте»).хөкем ‘приговор, наказание’– араб. хөкем – 1. определение, суждение; 2. постановление, решение, приговор. (Бу эшкә карата иң кискен хөкем карары чыгарылды «Әгәр хөкем ителүче үлем җәзасына хөкем ителгән булса, рәислек итүче аңа ярлыкау турында үтенечнамә белән мөрәҗәгать итү хокукын ала»)

хокук‘право’ – («Россия ФедерациясеКонституция судының 2004 елгы 16 ноябрендәге 16 карарында Татарстанның мондый хокукы расланды». «Тәрҗемәче катнаша торган тикшерү гамәле башланыр алдыннан тикшерүче аның компетентлыгын таныклый һәм Кодексның 59 статьясында каралган хо-

кукларын һәм җаваплылыгын аңлата»)

шаһит ‘свидетель’ – араб. шаһид – 1. свидетель, 2. наблюдатель. («Аның эш кабинетында тикшерү үткәрәләр, Дәүләтъяров аңа шаһит буларак катнаша». «Шаһитләр арасында аның булмавы бөтенебезне гаҗәпкә калдырды»).шикаять ‘жалоба’ – араб. шикаять ‘жалоба’. («Әлеге Кодексның 316 статьясы нигезендә чыгарылган хөкем карарына әлеге Кодексның 379 статьясы 1 пунктында каралган нигезләр буенча апелляция һәм кассация тәртибендә шикаять бирелә алмый»).Часть арабских юридических заимствований в процессе функционирования в татарском языке подверглась словообразовательным изменениям. Среди них, например, наблюдаются существительные, образованные при помощи таких суффиксов, как

–лык/-лек:әхлаксызлык ‘аморальность’ – араб. әхлак ‘холык’. («Әхлаксызлыкчәчәк аткан бу дәвердә кемнән игелек көтәргә?». «Ата-бабаларыбызның йолаларына төкереп, үзебезчә әхлак эвәләдек, сәясәт укмаштырдык, динсез-имансыз кавемгә әйләндек»).

вәхшилек ‘жестокость, варварство’– араб. вәхеш – 1. дикость, одичание; 2. зверь, дикое животное, чудовище.

гаделлек ‘справедливость’ – араб. гадел ‘справедливость, правосудие’. («Гаделлек өчен көрәшнең мәгънәсезлеген һәммәбез белә дә бит»).иминлек ‘безопасность’ – араб. имин ‘безопасный, надежный’. (дәүләт иминлеге, шәхси куркынычсызлык, җәмәгать куркынычсызлыгы, юл хәрәкәте куркынычсызлыгы). хәвефсезлек‘безопасность’ – араб. хәуф‘страх, боязнь, опасность’. (Хәвефсезлеккә ышану һич мөмкин булмаган август ае якынлаша иде шул). хәрәкәтсезлек‘бездействие’ – араб. хәрәкәт‘движение’. (җинаятьчел хәрәкәтсезлек).-лы/-лә:

гаепләү ‘обвинение’– араб. гайб – 1. недостаток, порок; 2. Порицание. («Әй, Ходавәндә, ни өчен изделәр соң сине, шул алар сырлаган гаепләү кәгазьләренә диюем»).

мәсхәрәләү (хатын-кызны) ‘издевательство’ – араб. мәсхәрә – 1. предмет насмешек; 2. насмешка, издевательство. («Гүзәллекнең ни икәнен күңеле белән аңламаган, матурлыкны сындыру, җимерү, мәсхәрәләү өчен яратылган тупас җанлы бәндәләргә насыйп итмә үзен» отметить, что с участием заимствованных из арабского языка слов образовались сложные существительные путем лексикализации словосочетаний с последующей суффиксаци-

ей (суффикс -чы/-че):зыян күрүче‘вред, ущерб’ – араб. ‘повреждение, вред, потеря, убыток’. («Зыянкүрүченең, аның вәкиленең, шаһитның аларның якын туганнарының, туганнарының һәм якын затларының иминлеген тәэмин итү өчен кирәк булганда, зыян күрүче, аның вәкиле яисә шаһит катнашкан тикшерү гамәле беркетмәсендә тикшерүче аларның шәхесе турында белешмәләр кертмәскә хокуклы»). җәмәгать яклаучысы‘защитник, адвокат’(«Милли Мәҗлес карарларына ясалган экспертиза белән Фәүзия Бәйрәмованың җәмәгать яклаучысы Тәлгать Әхмәдишин риза түгел»).К сложным конструкциям с участием арабских заимствований можно отнести некоторые составные существительные:

шикаятьязуы‘жалоба’ («Сабиров шикаять язуы белән дә керегә исәпли иде»).

үлем җәзасы‘смертный приговор’ («Мәскәү мэры Юрий Лужков наркотик таратучыларга үлем җәзасы кертергә тәкъдим иткән» В отдельных случаях от арабских заимствований с помощью суффикса -лән/-лан образованы глаголы, например:

зәгыйфьләнү ‘искалечить’ – араб. зәгыйфь – 1. калека, имеющий физический недостаток, 2. слабый, больной, бессильный. –(«Гаепләнүченең акылы зәгыйфьләнгәннәр өчен махсус клиникада дәвалануы мәгълүм»).От заимствованных юридических слов путем присоединения к основе глаголов булу, итү, китерү, бирү в татарском языке образовались сложные глаголы:

балигъ булу ‘достичь совершеннолетия’ – араб. балигъ ‘взрослый, достигший совершеннолетия, совершеннолетний’. («Бары балигъ булганнарга гына язылышу мөмкинлеге бирелә»).

мәҗбүр итү ‘принуждать’ – араб. мәҗбүр – 1. вынужденный, принужденный, 2. обязательный. («Суд алимент түләргә мәҗбүр итә ала»).

тәэмин итү ‘обеспечивать’ – араб. тәэмин– 1.обеспечение, 2. успокоение, охранение. (Хәрәкәт курканычсызлыгын тәэмин итү; матди тәэмин итү; дәгъваны тәэмин итү).В исследуемой группе слов встречаются сложные глаголы, образованные с участием арабских заимствований путем лексикализации словосочетаний, например дәлилләр китерү‘аргументировать, доказывать’– араб. дәлил ‘довод’. («Андыйларга бер дәлил китерү җитәдер»).В татарском языке при помощи суффиксов от арабских заимствований были образованы также и прилагательные –лы/-ле:

шәфкатьле ‘милосердный’ – араб. шәфкать ‘жалость, сострадание, милосердие, сочувствие’. (Ул дәрәҗәдәге

шәфкатьлелекне еш очрату мөмкин түгел хәзер).

-сыз/-сез:

хәбәрсез ‘безвестно отсутствующий, пропавший без вести’ – араб. хәбәр‘известие, новость’. (Хәбәрсез югалганнар исемлеге тулылана барды).

Как видно значительная часть юридических заимствованных терминов и понятий татарского языка представляет собой арабские заимствования, которые сохранили свою активную функциональную роль в языке, несмотря на то что в наши дни арабский язык не является приоритетным, главенствующим в процессе обогащения языка новыми лексемами. Объясняется это, безусловно, многовековыми культурно-религиозными, языковыми, торговыми контактами татар с мусульманами арабского происхождения.

Литература:

1.Россия Федерациясе Җинаять-процессуаль кодексы: I-V өлешләр / Тәрҗ.: М.Р.Әмирова, Н.Г.Хәйруллина.– Казан: Татар.кит.нәшр., 2006.

2.Гайфуллин В. Фәннилек – милли мәгарифнең нигезе // Казан утлары.– 2007.– №4.– С.108.

3.Сафин Ф. Саташып аткан таң: Роман-трилогия. – Казан: Татар.кит.нәшр., 2003. – С.491.

4.Миңнуллин Т. Шигырь кайчан язылa? Казан, 2003.

5.Информация из зала суда: [http://www.mtss.ru/forum/viewtopic.php]. 29 января 2010.

6.Рафаэль Сальмушев. Ирләрнекүрә алмыйм. Безнеңгәҗит. №| 08.09.2010; Образовательный портал EduRT.ru: [http://edu.tatar.ru/n_chelny//page885.htm].– Дата обращения: 5.03.2011.

7. Яһүдин Ш. Татарстан Республикасы конституциясендә һәм законнарында милли үзенчәлекләр //Казан утлары.– 2007.– №4.– С.115-116.

8.Ватаным Татарстан: [http://www.vatantat.ru/page25.htm].– Дата обращения: 6.03.2011.

9.AzatliqRadiosi: [http://www.azatliq.org/article/1899.html].– Дата обращения: 5.03.2011.

10.Матбугат.ру: [http://www.matbugat.ru/news/?id=420].– Дата обращения: 3.03.2011.

11.Матбугат.ру: [http://www.matbugat.ru/news/?id=530].– Дата обращения: 3.03.2011.

12.Өмет: [http://www.omet-ufa.ru/index.php?id=1530].– Дата обращения: 5.03.2011.

13.BELEM.RU: [http://belem.ru/node/170].– Дата обращения: 3.03.2011.